

Р.-Д. А. Кучер

Розвиток інституційного забезпечення сільських територій

Викладено основні теоретичні аспекти інституційного розвитку сільської економіки України. Запропоновано моделі інституційних перетворень в агропромисловому секторі, теоретико-методологічне обґрунтування організаційно-економічних механізмів його адаптації до ринкової економіки.

Ключові слова: сільська територія, інституції, диверсифікація сільської економіки, депресивність регіонів

Сутність понять «інститут», «інституції», «інституційне забезпечення» розкривається в працях представників економічної школи, що має назву «інституціоналізм». Основоположником нового інституціоналізму вважають Д. Норта [1], послідовники якого розрізняють поняття «інститути» та «інституції». За Д. Нортом, поняття «інституції» охоплює будь-які види обмежень, створені для скерування людської взаємодії у певному напрямі. Призначення інституцій у суспільстві полягає в тому, щоб зменшити невизначеність через встановлення постійної структури людської взаємодії. Формою прояву інституцій є інститут – суб'єкт інституційного механізму. Як зазначає Д. Норт «...не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організації – щоб забезпечити дотримання цих правил» [2]. Тому формування розвиненого інституційного забезпечення набуває надзвичайної важливості для розвитку як сільських територій, так усієї національної макросистеми. Для сільських мешканців це життєво важливо з позицій забезпечення трудової зайнятості, підвищення рівня добробуту і якості життя, відновлення і розвитку соціально-культурної сфери [3], а національна економіка буде менше залежати від імпорту продуктів харчування. Зменшення чисельності населення і ліквідація сільських поселень, спричинені демографічною і трансформаційною кризою, призвели до послаблення державного контролю за сільськими територіями, скорочення економічного потенціалу та конкурентних переваг внаслідок вибуття з обігу земель сільськогосподарського призначення, що створило загрозу економічній безпеці держави і унеможливило сталий розвиток аграрного виробництва. Домінантні тенденції світової економіки підтверджують прогнозоване подорожчання енергоносіїв, збільшення посівних площ сільськогосподарських культур, які є сировиною для біопалива і, відповідно,

© Р.-Д. А. Кучер, 2013.

збільшення дефіцитності продуктів харчування та підвищення світових цін на них [4]. Отже, рентабельність сільськогосподарського виробництва зростатиме, а тому державну підтримку необхідно надавати сільському господарству загалом, особливо інвестувати в наукові технології, освіту, сферу послуг, розвиток несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях [5].

Вивчення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій присвячені праці В. Андрійчука, О. Булавки, М. Маліка, С. Кваші, І. Лукінова, П. Саблука, В. Терещенка, О. Шпичака, В. Юрчишина. Концептуальні положення інституційного базису національної економіки, зокрема інституційного забезпечення сільських територій, розглянуті у працях З. Варналія, В. Гейця, А. Гриценка, С. Єрохіна, Д. Буркальцевої та інших науковців. Вищезгадані наукові розробки мають важливе значення, проте ця проблема вимагає більш ґрунтовного вивчення на загальнодержавному і, особливо, на регіональному рівні системної ієрархії управління, що, відповідно, потребує створення відповідної інституційної основи, зокрема інфраструктури розвитку сільських поселень. На даний час формування інституційного базису сільського розвитку у різних регіонах відбувається нерівномірно.

Радикальні ринкові реформи в агропромисловій сфері, здійснені без належного наукового обґрунтування, призвели до створення ситуації, коли за наявності практично всіх необхідних для економічного зростання умов, сільська економіка продовжує перебувати у стані стагнації. Невідповідність прогнозованих і реальних результатів ринкових перетворень на селі викликає необхідність теоретичного осмислення ситуації, що склалася в АПК України, і формування міцного фундаменту для розробки та реалізації науково обґрунтованої державної політики в цій галузі. У даному контексті особливої ваги набувають проблеми пошуку ефективних схем, моделей та інструментів інституційних перетворень в аграрному секторі, теоретико-методологічного обґрунтування організаційно-економічних механізмів його адаптації до ринкової економіки. Еволюція інституційного середовища, що являє собою процес послідовного зміни окремих інститутів та їх систем, носить переважно неконтрольований та спонтанний характер. Сутність і найважливіші характеристики складових його інститутів обумовлюють їх тісний взаємозв'язок та взаємозалежність, коли зміни одного з інститутів можуть викликати ланцюгову реакцію змін в інших, або повернення до вихідної позиції, зважаючи на неможливість змін у взаємозалежних інститутах.

У дослідженні інституційних змін важливим видається вивчення, по-перше, становлення і зміни окремих інститутів; по-друге, трансформації

інституційних систем або структур; по-третє, розвитку інституційного середовища як складноструктурованої великої системи, що включає в себе безліч інститутів та інституційних структур різного рівня.

Відсутність адекватної методології державного впливу на інституційне середовище виявляється в безсистемності і суперечливості економічної політики українського уряду, процесі регулювання господарських відносин, що особливо яскраво позначається на сільській економіці. До теперішнього часу в громадській думці, державній політиці та науці домінував вузький підхід до окреслення ролі та значення розвитку сільських територій. В цілому, поняття «сільський розвиток» і «розвиток сільського господарства» розглядалися як тотожні, і, відповідно, значення сільської місцевості для країни зводилося лише до забезпечення продовольством і сільськогосподарською сировиною, тобто забезпечення продовольчої безпеки держави. Безумовно, сільське господарство відіграє важливу роль в економіці села, хоча сьогодні воно набагато більше диверсифіковане. На нашу думку, при розробці та реалізації програм розвитку села його необхідно і доцільно розглядати як певний соціум зі своїми специфічними аспектами життя і особливим підходом до здійснення економічної діяльності.

Вузьке розуміння ролі і місця села в суспільстві та національній економіці призвело до переважання точкових заходів державної політики з реформування сільської економіки, спрямованих переважно на зміну організаційно-економічних і правових умов здійснення агровиробництва. Однак, зміна формальних умов не завжди супроводжувалася адекватною трансформацією реальної практики соціально-економічного взаємодії та мотивації господарської діяльності основних суб'єктів економіки села. Отже, головною причиною тривалої системної деградації українського села та неефективності державних програм зі стимулювання економічної активності сільського населення стало протиріччя між існуючим інституціональним середовищем і зміненими формальними організаційно-економічними умовами.

Вважаємо, що для вирішення економічних проблем найбільш прийнятним є поділ регіонів на дві основні великі групи:

1. Регіони з переважно аграрною спеціалізацією сільської місцевості, сприятливими природними та соціальними умовами її розвитку, що характеризуються істотною роллю сільського господарства у розвитку сільської місцевості, а також з тісним взаємопроникненням міста і села, бурхливим розвитком сфери послуг та приміського дачно-котеджного будівництва.

2. Регіони з несприятливими соціальними умовами розвитку сільської місцевості та великими зонами соціально-економічної депресії,

несприятливими природно-кліматичними умовами її розвитку. До числа регіонів цього типу належать найбільш депресивні сільські території з «кризовими» сільськогосподарськими підприємствами, головними перешкодами розвитку яких є тиск дешевого імпортного продовольства на місцевих ринках, скорочення трудових ресурсів і деградація соціального середовища.

У регіонах першої групи увагу слід сфокусувати на наступних напрямках:

- диверсифікація сільської економіки і розширення сфер зайнятості, підвищення доходів сільського населення за рахунок зростання ефективності підприємств АПК, фермерських господарств та господарств населення;
- збалансований розвиток сільського господарства при пріоритетній підтримці тваринництва і регіонально значущих галузей;
- сприяння розвитку ринкової інфраструктури та підвищенню доступу дрібних і середніх товаровиробників до ринків збуту сільгосппродукції;
- підвищення доступу сільського населення до комфортного житла та повного спектру соціальних послуг;
- надання правової підтримки та захист прав сільського населення на доступ до земельних, водних та інших базових ресурсів розвитку;
- розширення доступу сільського населення до ринків кредитно-фінансових ресурсів;
- зміцнення і розвиток сільського самоврядування;
- підтримка високопродуктивного сільського господарства, орієнтованого на виробництво високоякісної сировини і продовольства для забезпечення жителів великих міст продуктами вітчизняного виробництва;
- сприяння диверсифікації сільської економіки шляхом підтримки та розвитку малого сільського підприємництва, в тому числі сільськогосподарських кооперативів, розвитку програм державно-приватного партнерства, впровадження кластерних стратегій для створення нових робочих місць у сільській місцевості;
- розробка спеціальних програм розвитку для менш розвинених районів даних регіонів;
- подолання адміністративних і кримінальних бар'єрів створення умов для розвитку сільськогосподарських ринків;
- створення умов для раціональної реурбанізації, заохочення індивідуального житлового будівництва, підтримка сільських інфраструктурних проектів;

- вдосконалення земельних відносин і припинення нераціонального переведення земель сільськогосподарського призначення в інші категорії;
- підтримка промислової та інфраструктурної субурбанізації, що сприятиме диверсифікації сільської економіки і розширенню ринку праці в сільській місцевості;
- збереження і відновлення природних та аграрних ландшафтів, розвиток екологічно орієнтованого сільського господарства, що підвищує стійкість екосистем і забезпечує життя та діяльність людей, що проживають у сільській місцевості, а також рекреацію міського населення.

Регіони з несприятливими соціальними умовами розвитку сільської місцевості та великими зонами соціально-економічної депресії, котрі страждають, головним чином, від зниження якості людського капіталу та депопуляції, для подолання якої необхідні заходи спеціальної демографічної та соціальної політики, потребують:

- посилення державної підтримки сімей з дітьми;
- надання додаткової підтримки соціально незахищеним сім'ям (неповні, багатодітні сім'ї, сім'ї з дітьми-інвалідами);
- раціональної міграційної політики і полегшення умов переселення в сільську місцевість;
- створення регіональних фондів підтримки сільського розвитку, сільського самоврядування, сільських спільнот, ініціативних сільських лідерів;
- організації інформаційної кампанії з пропаганди сільського способу життя;
- розробки програм, спрямованих на зниження споживання алкоголю та тютюнових виробів, профілактику алкоголізму, серцево-судинних та інших захворювань.

Господарський розвиток цих регіонів повинен орієнтуватися на пряму підтримку сільського господарства, диверсифікацію економіки, виявлення точок зростання, в тому числі:

- підтримку розвитку традиційних для конкретних регіонів галузей сільського господарства;
- підтримку збуту екологічно чистої продукції;
- перехід в периферійних районах на екстенсивні галузі сільського господарства (наприклад, пасовищне тваринництво);
- створення умов для доступу до матеріально-технічних ресурсів, у тому числі за рахунок пільгового кредитування;

- значне поширення дотацій до закупівельних цін на молоко з одночасною стимуляцією продуктивності молочного стада;
- підтримку системи споживчої кооперації, в тому числі для збирання та переробки дикорослих продуктів (грибів, ягід);
- зміцнення і розвиток лісового господарства, збереження квот сільгосптоваровиробників на користування лісовими ресурсами;
- створення пільгових умов для розміщення в сільській місцевості підприємств деревообробки, місцевої промисловості.

Для збереження освоєності сільських територій та запобігання втрати сільськогосподарських ландшафтів доцільно використовувати такі заходи:

- збереження і розвиток соціальної інфраструктури в районах з малою щільністю населення на основі розробки і застосування соціальних стандартів для таких територій;
- субсидування оснащення сільського житла автономними системами життєзабезпечення та дистанційними системами телекомунікацій;
- введення прямих заходів держпідтримки для збереження та пропорції культурних ландшафтів у периферійних районах (особливо в місцях, де розташовані пам'ятки історії та культури), що стимулює розвиток туризму в цих місцевостях;
- розробка спеціальних програм з розвитку депресивних територій як на державному, так і на регіональному рівнях.

Для регіонів опосередкованого освоєння з переважанням видобувної та лісової промисловості необхідно доповнити державні та регіональні програми розвитку спеціальними розділами з розвитку сільської місцевості, котрі передбачатимуть:

- підтримку ініціатив сільських спільнот за допомогою державних та регіональних грантів;
- диверсифікацію сільської економіки на основі стимулювання малого підприємництва, в тому числі шляхом надання податкових пільг підприємствам;
- підвищення забезпеченості населення необхідними соціальними послугами і розвиток інженерної інфраструктури, особливо транспортної та комунікаційної;
- розробку програм внутрішнього зонування і підтримку жителів депресивних районів шляхом надання адресних субсидій.

Слід зазначити, що саме системне вивчення теоретичних аспектів інституційного забезпечення сільських територій у тісному зв'язку з трансформацією господарської діяльності основних суб'єктів економіки дозволить найбільш повно і точно виявити та проаналізувати широке коло факторів і ризиків, котрі впливають на процеси їх адаптації до мінливих

соціально-економічних умов. А це, в свою чергу, сприятиме підвищенню рівня наукової обґрунтованості політики держави і рекомендацій з налагодження ефективних механізмів її здійснення.

Список використаних джерел

1. Буркальцева Д. Д. Суб'єктно-інституційне забезпечення економічної безпеки держави / Д. Д. Буркальцева // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – Вип. II (46). – С. 121-127. – Серія: Економічні науки.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
3. Шкляр В. Б. Соціально-економічні мотиви формування та реалізації державної аграрної політики в Україні / В. Б. Шкляр // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 28-32.
4. Хлівна І. В. Зайнятість, як індикатор розвитку сільських територій та рівня життя селян / І. В. Хлівна. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.3/224.pdf>.
5. Галицький В. М. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики : монографія / Л. Г. Авдєєв, А. В. Алексєєва, О. В. Астахова, С. І. Бандур ; Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. – К., 2010. – 363 с.

Кучер Р.-Д.А. Развитие институционального обеспечения сельских территорий.

Изложены основные теоретические аспекты институционального развития сельской экономики Украины. Предложены модели институциональных преобразований в агропромышленном секторе, теоретико-методологическое обоснование организационно-экономических механизмов его адаптации к рыночной экономике.

Ключевые слова: сельская территория, институции, диверсификация сельской экономики, депрессивность регионов.

Kucher R.-D.A. Development of Institutional Support in Rural Areas.

This article summarizes the main theoretical aspects of the institutional development of the rural economy of Ukraine. In article proposed the models of institutional reforms in the agricultural sector, the theoretical and methodological basis of organizational and economic mechanisms of adaptation to the market economy.

Key words: rural areas, institutions, diversification of the rural economy, depression regions.